

ANKOMSTER

Man kan spore de danske jødiske familier tilbage til Spanien, Tyskland, Polen, Rusland og mange andre lande. De jødiske immigranter i Danmark har båret på meget forskellige historier og skabt sig forskellige liv i det nye land siden 1600-tallet.

Hver eneste persons historie er unik, men der tegner sig også mønstre

I BEVÆGELSE

Jødisk historie er fuld af opbrud, vandringer og nye begyndelser. Fordrivelser er en blandt flere årsager til opbrud og vandring. En anden faktor til opbrud kan være bedre erhvervsmuligheder i andre lande.

De danske jøder er ikke én, men mange grupper med forskellig baggrund. Familier og enkeltpersoner er indvandret til Danmark gennem ca. 400 år, nogle gange få ad gangen eller enkeltvis, andre gange i hele bølger. Nogle havde Danmark som mål – andre kom tilfældigt forbi. Hver eneste persons historie er unik, men der tegner sig også mønstre, som er fælles for alle Europas jøder.

HAMBORG, ALTONA, GLÜCKSTADT

Da Christian IV grundlagde byen Glückstadt i 1616, så han de sefardiske jøder som et instrument til fremme af byens handel og vækst. Invitationen til jøder om at bosætte sig i Glückstadt gjaldt kun sefardiske jøder, der generelt var veletablerede købmænd med et godt netværk via jødiske familier i andre lande. 30 sefardiske familier fra Amsterdam, Frankrig, Hamborg og Sale i Nordafrika blev i løbet af 1620'erne og 1630'erne optaget i menigheden i Glückstadt.

De sefardiske jøder stod direkte under kongens beskyttelse, og var i høj grad hofjøder, der samarbejdede med det danske hof. Men erfaringerne med Danmark rummede ikke de rette perspektiver for de sefardiske jøder, som efterhånden lagde deres kræfter andre steder.

Det Kongelige Bibliotek

Altona var indtil 1864 det danske riges forpost mod syd, som for mange jøder blev en mellemstation på vejen til Danmark.

Ashkenazisk

Indtil 1500-tallet levede de fleste jøder i Mellemøsten og Nordafrika, men der har været jødiske samfund i Europa siden den tidlige Middelalder. Mange familier kom vandrede nordpå fra Italien, og skabte gennem århundrederne en særlig jødisk kultur i Europa, som kaldes *ashkenazisk*. Ashkenaz er det traditionelle jødiske navn for Nordeuropa.

Sefardisk

I Spanien og Portugal, som i middelalderen var en del af det arabiske kalifat, udviklede jødisk kultur sig tæt sammen med den spansk-arabiske, og denne kultur er kendt som den *sefardiske*, efter det traditionelle jødiske navn for Spanien, Sefarad. Da Spanien blev en del af det kristne Europa, kom sefardiske og ashkenaziske jøder i tættere kontakt med hinanden, men de to grupper har bevaret hver deres kultur.

Ladino

De sefardiske familier fortsatte med at tale jødisk-spansk, også kaldet ladino eller judezmo, i deres nye lande. Dette sprog forsvandt med de sefardiske jøder fra Danmark.

Salomon de Meza var efterkommer af en sefardisk familie, der var indvandret i 1700-tallet, og konverterede til kristendommen for at kunne blive læge.

Det Kongelige Bibliotek

PROVINSJØDER

af Merethe Christensen

Menigheden i Randers havde sin storhedstid i begyndelsen og midten af 1800-tallet, selvom der kun var tale om 200 personer, da der var flest. De er dog blevet uddødeliggjort, både i en beskeden historisk litteratur, og gennem en langt mere dybtgående skildring i erindringer og skønlitteratur. Her tænkes specielt på digteren Henrik Pontoppidan (1857-1943), der tilbragte sin barndom i Randers. Han skriver i sine erindringer (*Undervejs til mig selv*, 1943) om tiden efter synagogens lukning: Men i det tomme Bedehus brændte nu som før „Evhighedslampen“ Dag og Nat foran Skabet med de hellige Thoraruller. De faa tilbageblevne familier skiftedes til hver Fredag at lukke sig ind i den øde Helligdom og forny Oljen i lampen, den evige Tilbedelses maaske allerældste Symbol.

Anker Nielsen

Søskendeparret John og Erica Hartogsohn fra Randes, 1918.

Det Kongelige Bibliotek

Hestehandler Wulf Nathansen fra Randers.

Eftersom jøderne var en nation for sig,
gav man dem kun adgang,
hvis de kunne være til umiddelbar nytte

Papirklip af familie fra Randers.

JUSTEREDE FORVENTNINGER

Der var dog fortsat brug for driftige handelsfolk uanset familienavn, om end den danske stat ikke kunne tilbyde handel på det niveau, som de mere kapitalstærke sefardiske jøder kunne håndtere. Askenaziske jøder efterfulgte de sefardiske jøder og begyndte en indvandring til Danmark.

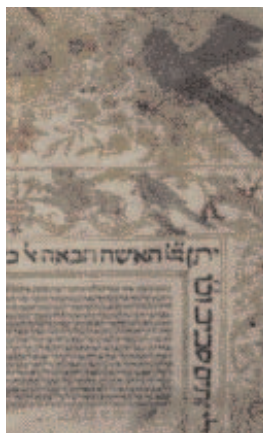
Da Fredericia blev grundlagt i 1682 tilbød kongen bl.a. nye borgere religionsfrihed for at få gang i byens vækst. En del jødiske familier drog til Fredericia, hvor man heller ikke skulle betale den ellers krævede sum på 1000 rigsdaler for at få opholdstilladelse. En række andre byer fik en større eller mindre jødisk befolkning som Nakskov, Horsens, Randers, Ålborg, Fåborg, Assens og Odense.

Fra 1700 til 1780 var den jødiske indvandring til Danmark på cirka 2 personer om året. Adgangsbilletten var formue, driftighed og et godt rygte. Jøderne kunne ikke blive optaget i de eksisterende håndværkerlaug før 1788 og måtte ikke eje land. Beskæftigelsen lå derfor i sektorer, der var for nye til at være monopoliserede eller som ikke var reguleret af de eksisterende bestemmelser for håndværk og handel. Tobaksspinderi, manufakturer som bomuldstrykkeri, handel med kaffe, te og chokolade, handel med penge, huder og skind, handel med kreaturer og heste, handel med bånd og brugt tøj er eksempler på de muligheder for erhverv, som jøderne fik i Danmark.

De danske jødiske familiers stamtræer er rige på familiemedlemmer fra andre lande

Danmark var ikke mere restriktivt end andre europæiske lande, men fulgte datiden pragmatiske holdning: Efter som jøderne var et fremmedelement og en nation for sig, ville man kun give dem adgang, hvis de kunne være til umiddelbar nytte. Selv om jøder havde lov til at leve efter deres religion, skulle det ske i det skjulte, så det ikke kunne vække forargelse i offentligheden.

Fordommene over for jøderne var store, og man mente at især fattige jøder „ere skadelige for Indvaanerne og beforder Tyverier og Bedragerier“. Det var heller ikke i de herboende jøders interesse at der boede fattige jøder i Danmark, for de ville blive en byrde for dem selv, da staten ikke ydede fattighjælp til jøder. Ikke desto mindre var mindst halvdelen af de 380 jødiske familier i København ved folketællingen i 1787 fattige.

Ægteskabskontrakten sikrer kvindens økonomiske rettigheder.

Jødisk selvstyre indtil moderne tid

Set i historisk perspektiv er det kun kort tid siden, at jøderne blev anerkendt som borgere på lige fod. Indtil 1700-1800-tallet levede jøder alle steder som „tolereret“ minoritet. Prisen for at være en religiøs og etnisk minoritet har igennem alle århundrederne været systematisk forskelsbehandling. I de islamiske lande fulgte man *Omars lov*, som sikrede jøderne beskyttelse og tolerance mod at de overholdt en række regler og betalte en særlig skat. I Europa har de jødiske samfunds repræsentanter forhandlet med fyrster, konger og gejstlige for at få såkaldte *privilegier*, som gav dem ret til at bosætte sig – igen typisk mod at betale skatter.

Mange jødiske samfund i Orienten og Europa havde indre selvstyre med eget retssystem, skoler, begravningspladser, fattighjælp, politisk ledelse, embedsmænd og selvfølgelig institutioner som synagoger og rituelle bade. Man afgjorde sager om ægteskab, skilsmisse og arveret indenfor samfundet selv. Det gav stor frihed til at videreføre den jødiske kultur. De første jøder i Danmark omtales i officielle dokumenter som medlemmer „af den jødiske nation“, og de indrettede traditionelle jødiske samfund komplet med synagoge, skole og begravningsplads.

INDIVIDUEL INDVANDRING

De indvandrede jøders forbindelser til familie og venner i andre lande gav muligheder for at udveksle slæggtninge, der skulle oplæres i et erhverv. Det var helt nødvendigt så lang tid jøder ikke havde lov til at få en læreplads hos en dansk håndværksmester eller uddanne sig på danske universiteter. På den måde fandt en individuel indvandring sted, men også en udvandring. Ægteskabet var en anden anledning til bevægelse, det ses i de danske jødiske familiers stamtræer, som er rige på familiemedlemmer fra andre lande.

Med anordningen af 1814, der stort set ligestillede danske jøder med andre danske borgere, styrkedes den jødiske minoritets muligheder kraftigt for at bevæge sig dybere ind i det ikke-jødiske samfund, tale dansk og få muligheder for at tage uddannelser. I løbet af nogle få årtier rykkede mange af de nye „borgere af mosaik observans“ opad i samfundet, og skabte et nyt jødisk borgerskab med egne dannelsesidealer. En del ønskede helt at frigøre sig fra deres jødiske status og lod sig døbe, men de fleste skabte en helt ny kombination af jødisk og borgerlig kultur.

Skoen blev brugt til et særligt ritual, som løste en afdøds bror fra hans forpligtelse til at gifte sig med enken.

Angsten for ghettoen

„Den som har vandret om i Hamborgs eller Londons Jøde kvarterer glemmer aldrig deres usigelige Elendighed, som trods alt dog præges af en orientalsk Maleriskhed. Ghetto'en danner en Verden for sig, hvor gammeltestamentlig Mystik indgaar den sælsomste Forbindelse med Nutidens forbitrede Kamp for Tilværelsen. København er godt paa Vej til at faa sig en Ghetto“, stod der i ugebladet Hjemmet i 1915. I en kulørt reportage skildrede bladet de usle forhold og eksotiske omgivelser blandt de østeuropæiske immigranter i København. Det var ikke just dette fremmedartede billede af jødisk kultur, som det integrerede jødiske borgerskab ønskede skulle blive udbredt i Danmark.

Sympatien med de nødstedte jøder, som kom fra forfølgelse og pogromer var stor, men det var bekymringen for deres indflydelse på den danske befolkning holdning til jøder også. Dertil kom de store udgifter til fattighjælp for Mosaisk Troessamfund. De danske jøder havde siden 1905 arrangeret indsamlinger og hjælpearbejde gennem blandt andet Russerkomiteen og Det jødiske Sygeplejeselskab, og de fattigste flygtninge blev støttet med et beløb på 2-4 kr. pr. uge. Formanden for menigheden, Isak Glückstadt, talte for at begrænse indvandringen og så vidt muligt sende russerne videre mod Amerika, mens fremtrædende personer som professor David Simonsen og overrabbiner Schornstein fastholdt, at de danske jøder havde pligt til at hjælpe.

Det Kongelige Bibliotek

Vognmagergade var en del af det jødiske arbejderkvarter i København i begyndelsen af 1900-tallet.

I årene 1912-15 fungerede Toynbee-Hall i København som et kulturcenter for de østjødiske immigranter.

DEN JIDDISCHE INDVANDRINGSBØLGE

Det var dette veletablerede danske jødiske samfund, som i begyndelsen af 1900-tallet mødte en ny jødisk indvandningsbølge. Forarmelse, diskrimination og pogromer drev de østeuropæiske jøder af sted mod nye muligheder i Europa og Amerika. De færreste af dem havde forestillet sig at tage til Danmark, men omkring 3.000 jøder kom ikke længere end til København, blandt andet fordi de ikke havde råd til at tage videre til USA. De fleste var fattige arbejdere. Få havde råd til andre boliger end i de dårligste kvarterer i København som Adelgade-Borgergade-kvarteret. Her arbejdede man på systuer og værksteder med lange arbejdsdage og lavere løn end kollegerne. Med sig havde indvandrerne jiddisch sprog og kultur, der satte sit præg på kvarteret.

Det gamle jødiske borgerskab i København så med bekymring på, hvad dette nye indslag af fremmedartet jødisk kultur ville betyde for danskernes syn på jøderne. Man ønskede ikke at vække latente antijødiske følelser i befolkningen, og det gjorde det ikke bedre, at mange af de russiske jøder var organiserede socialister eller zionister – eller strengt ortodokse. Disse tre vidt forskellige orienteringer stak alle af i forhold til den velintegrerede og ofte helt assimilerede danske jøder.

Kulturforskellene eksisterer stadig om end ikke nær så markant som tidligere. Men ægteskab mellem personer fra disse to grupper forekom først sent.

I de seneste årtier har den jødiske indvandring til Danmark været drypvis og er kommet fra næsten overalt på kloden

PÅ GENNEMREJSE

Den danske flygtningepolitik i 1930'erne var stærkt afvisende overfor tyske flygtninge. Skønsmæssigt passerede 4.500 jødiske flygtninge Danmark i årene 1933-39. Midlertidigt ophold var dog en mulighed, der i Danmark blev sat i system af „Komiteen for de Jødiske Landvæsenselever“.

Efter den nazistiske magtovertagelse i 1933 blev der dannet en frivillig sammenslutning af en række store tysk-jødiske organisationer. Under denne paraplyorganisation var også „Hechaluz“, en zionistisk-socialistisk ungdomsbevægelse dannet i Rusland under 1. Verdenskrig. Dens formål var en praktisk og teoretisk uddannelse af unge jøder med vægt på landbrug, gartneri og håndværk. Disse færdigheder blev vurderet væsentlige for en opdyrkning af Palæstina.

Landbrugslandet Danmark var velegnet, og en komite med jødiske hovedkræfter blev skabt i Danmark for at hjælpe unge jøder ind i landet til en landbrugsmæssig uddannelse. Det kunne kun lade sig gøre ved danske midlertidige opholdstilladelser og med britiske certifikater til den senere indvandring i Palæstina.

Ca. 1.500 unge tyske jøder kom ud af Tyskland til Danmark og mange af dem videre til Palæstina i løbet af 1930'erne. Ca. 300 jødiske børn i alderen 14-16 år nåede også til Danmark i 1939 i et hjælpeprogram gennem „Hechaluz“, men 2. Verdenskrig og besættelsen stoppede alle planer om vidererejse til Palæstina. De unge tyske jøder var svære at nå med advarsler i oktober 1943, men det lykkedes mange at flygte til Sverige. Adskillige blev dog arresterede og som de danske jøder deporteret til Theresienstadt.

POLAKKERNE

I 1970'erne kom ca. 3.000 polske jødiske flygtninge til København. De kom fra et kommunistisk samfund, der ringeagtede religion, men i hvert fald officielt beskyttede etniske minoriteter, og mange havde gået i jødiske skoler med undervisning i jiddisch og jødisk litteratur. Ligesom de østeuropæiske jøder før dem, har de polske jøder oplevet den herboende jødiske befolkning som af en anden kultur, og de polske jøder er et eget samfund med egne foreninger.

I de seneste årtier har den jødiske tilflytning til Danmark været drypvis og er kommet fra næsten overalt på kloden. Det er overvejende israelere og herboende amerikanske jøder, som har skabt deres egne foreninger og fællesskaber. Andre er kommet hertil fra så forskellige steder som Sydafrika, Sverige, Island og Zimbabwe.

Jiddisch

Jiddisch tales af de ashkenaziske jøder i Østeuropa. Jiddisch er en blanding af middelaldertysk og låneord fra hebraisk og slaviske sprog. Jiddisch tales af enkelte jøder i Danmark, men er ikke mere et aktivt sprog her.

